3. Жмеринка - сучасний герб. URL: https://www.heraldry.com.ua/index.php3?lang=U&context=info&id=2836#verh
4. Козятин – сучасний герб. URL: https://www.heraldry.com.ua/index.php3?lang=U&id=9969
5. Крилаті коні, паротяги, іноземні вояки: що зображено на прапорах міст Вінницької області та яке у цього значення? 20 хвилин Вінниця. 26.03.2025. URL: https://vn.20minut.ua/Podii/krilati-koni-parotyagi-inozemni-voyaki-scho-zobrazheno-na-praporah-mis-11957478.html
6. Максименко Є. Сучасна міська геральдика Луганщини. Схід. 2013. № 6 (126). С. 225–228. URL: https://skhid.kubg.edu.ua/article/view/21030/18556
7. Могилів-Подільський – сучасний герб. URL: https://www.heraldry.com.ua/index.php3?lang=U&context=info&id=158#verh
8. Савчук Ю. К. Земельна символіка Поділля як джерело історичної географії краю. Історико-географічні дослідження в Україні. 1994. Число 3. С. 197–204. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/208750
9. Савчук Ю. К. Міська геральдика Поділля. Вінниця : Континент-ПРИМ, 1995. 143 с.
10. Символи під прицілом: як російська літера «Е» на гербі Луганська стала зброєю пропаганди. Трибун. 02.09.2025. URL: https://tribun.com.ua/uk/122337-simvoli-pid-pritsilom-jak-rosijska-litera-e-na-gerbi-luganska-stala-zbroeju-propagandi
11. Символіка Луганщини: якою вона буде після деокупації території? Трибун. 29.09.2023. URL: https://tribun.com.ua/uk/105248-simvolika-luganschini-jakoju-vona-bude-pislja-deokupatsii-teritorii

Анастасія Ціпковська

ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН НА ПОДІЛЛІ

Анотація. *У статті розглянуто розвиток міжетнічних відносин на Поділлі від ранньомодерного часу до сьогодення. Проаналізовано співіснування етнічних спільнот у Подільській губернії, досвід Української революції 1917–1921 рр., вплив радянської національної політики та Голокосту на етнічну карту краю, а також сучасне законодавче й ідентифікаційне тло міжетнічних взаємин.*

Ключові слова: *міжетнічні відносини, національні меншини, Поділля, Вінниччина, Українська революція, Голокост, національна ідентичність.*

Anastasia Tsipkovska

STAGES IN THE DEVELOPMENT OF INTERETHNIC RELATIONS IN PODILLIA

Abstract. *The article examines the development of interethnic relations in Podillia from the early modern period to the present day. It analyses the coexistence of ethnic communities in the Podillia Governorate, the experience of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the impact of Soviet nationalities policy and the Holocaust on the region's ethnic map, and the current legal and identity context of interethnic relations.*

Keywords: *interethnic relations, national minorities, Podillia, Vinnytsia region, Ukrainian Revolution, Holocaust, national identity.*

Україна впродовж століть формувалася як поліетнічний простір, де поруч з українцями жили поляки, євреї, росіяни, вірмени, німці, кримські татари, молдовани та інші народи. Тому проблематика міжетнічних відносин є однією з ключових у вітчизняній історіографії та має виразне суспільне звучання. Зокрема, Поділля, а разом з ним і Вінниччина, віддавна було територією змішаного розселення, де українське селянство, єврейське містечкове населення, польська шляхта та російська адміністрація утворювали складну мережу взаємин. Вивчення цього досвіду дає змогу перевірити загальні тези про історію міжетнічних відносин на конкретному регіональному матеріалі.

Метою статті є окреслити основні етапи розвитку міжетнічних відносин в Україні та показати їхні регіональні прояви на прикладі Поділля й Вінниччини. Робота спирається на узагальнювальні праці з історії України [9, 15,], дослідження радянської національної політики, політологічні студії сучасної ідентичності, а також на нормативно-правові акти та статистичні матеріали [1; 3; 6; 8].

Ранньомодерна доба позначена співіснуванням у межах Речі Посполитої кількох етнічних і конфесійних спільнот. Українські, польські, єврейські та вірменські громади жили за різними правовими режимами, а межі між ними значною мірою збігалися із соціальними й релігійними поділами [15, с.465]. Така структура породжувала як стійкі форми взаємодії (торгівля, оренда, міська й містечкова економіка), так і джерела напруження. Національно-визвольна революція середини XVII ст. супроводжувалася насильством щодо різних груп населення, зокрема єврейських громад і польської шляхти, а пам'ять про ці події по-різному закарбувалася в історичних наративах кожної зі сторін. Після поділів Речі Посполитої Правобережжя опинилося у складі Російської імперії. Подільська губернія, утворена 1796 р., охоплювала основну частину історичного Поділля, тобто терени нинішніх Хмельницької та Вінницької областей, а також частини сусідніх регіонів [2, с. 1]. За переписом 1897 р. українці становили в ній 80,9 % населення, євреї – 12,2 %, росіяни – 3,3 %, поляки – 2,3 % [2, с. 1]. Отже, українці були абсолютною більшістю, проте єврейська громада, зосереджена переважно в містах і містечках, мала помітну частку в міській торгівлі та ремеслі. Єврейське населення імперії було обмежене в правах і здебільшого мало проживати в межах так званої смуги осілості, до якої входило й Поділля [9, с. 34].

Імперська політика щодо українців мала іншу природу. Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. обмежували видання літератури й публічне вживання української мови, що закріплювало асиметрію статусів мов і культур. Міжетнічні відносини в краї розвивалися в умовах нерівності, нав'язаної імперським центром, а не лише внаслідок безпосередніх контактів між спільнотами.

Українська революція стала першим досвідом державотворення, що поставив питання про місце національних меншин у новій державі. Українська Центральна Рада проголосила принцип рівності прав національностей і в січні 1918 р. ухвалила закон про національно-персональну автономію, який передбачав право меншин, зокрема російської, єврейської та польської, на самоврядування у сфері культури й освіти. Питаннями меншин опікувалися

окремі структури при уряді, серед яких було й відомство у справах єврейського населення [14, с. 6-36]. Проте практика воєнних років суттєво розходилася з деклараціями. У 1917–1921 рр. Україною прокотилася хвиля антиєврейського насильства, до якої були причетні військові частини різних політичних сил та інші озброєні угруповання. Одним із найкривавіших епізодів став Проскурівський погром 15 лютого 1919 р. у Подільській губернії: вояки частини армії УНР під командуванням Івана Семесенка вбили, за оцінками дослідників, близько 1,5 тис. євреїв [12, с. 4-40]. Серед чинників, які називають дослідники, – воєнна анархія, радикалізація настроїв і поширений тоді стереотип про «єврейський більшовизм». Ця трагедія й досі є предметом наукових дискусій та політичної полеміки, тому її вивчення потребує насамперед документального підходу [12, с. 4-40].

У 1920-ті рр. більшовицький режим, прагнучи заручитися підтримкою неросійських народів, запровадив політику «коренізації»: підтримку національних мов у школі й управлінні, висування представників титульних народів до апарату, створення національних територіальних одиниць. В Україні цей курс виявився в українізації та водночас у розвитку освіти й культури національних меншин. Проте вже на початку 1930-х рр. політика змінилася: поширилися репресії проти національних кадрів, а в 1937–1938 рр. НКВС провів низку «національних операцій», наймасовішою з яких була «польська». Етнічна належність стала підставою для політичного переслідування. Найтрагічнішим наслідком нацистської окупації для етнічної карти Поділля став Голокост. Територія Вінниччини була поділена між двома окупаційними режимами: північні й центральні райони опинилися в німецькій зоні, а південні з серпня 1941 р. – у румунській зоні, відомій як «Трансністрія» [13]. За свідченням дослідників, у німецькій зоні переважало знищення євреїв розстрілами, тоді як у румунській – голод, холод і хвороби; в області відомо понад 360 місць масових поховань євреїв, а 19 вересня 1941 р. у Вінниці було розстріляно, за оцінками, близько 10 тис. осіб [13].

Наслідком стала докорінна зміна етнічної карти краю. Якщо наприкінці XIX ст. євреї становили 12,2% населення Подільської губернії, то за переписом 2001 р. їхня частка у Вінницькій області не перевищувала 0,2% [1]. Вплив на це мали також повоєнна та пострадянська еміграція, проте Голокост залишається визначальним чинником. Депортація кримських татар у травні 1944 р. стала ще однією трагічною сторінкою радянської національної політики; у 2015 р. Верховна Рада України визнала її геноцидом кримськотатарського народу [10, с. 450].

Проголошення незалежності України започаткувало новий етап інституціоналізації міжетнічних взаємин на Поділлі, де гарантії Декларації прав національностей України від 1 листопада 1991 р. [3] та Конституції України 1996 р. щодо рівності прав громадян і вільного розвитку самобутності корінних народів та національних меншин [8, с. 10–11] стимулювали активне відродження мережі етнокультурних об’єднань. У Вінницькій та Хмельницькій областях сформувалася розгалужена інфраструктура громадських організацій, координацію яких забезпечують консультативно-дорадчі органи, зокрема Рада національних товариств Вінниччини. Найбільшу інституційну активність у регіоні виявили традиційні для Поділля польська та єврейська спільноти:

розгорнули діяльність товариства «Польський дім», «Світлиця польська», «Полонія-Поділля» (у Вінниці, Барі, Калинівці, Могилеві-Подільському, Шаргороді), осередки Спілки поляків на Хмельниччині, а також єврейські культурно-благодійні структури, серед яких Хмельницький благодійний фонд «Хесед Бешт» (діє з 1999 р. із представництвом у Кам'янці-Подільському) та общинний центр «Тхія» («Відродження»).

Останній із проведених Всеукраїнських переписів населення (2001 р.), який у масштабах держави зафіксував 77,8% українців і 17,3% росіян [1], засвідчив високу етнічну однорідність Подільського регіону при збереженні історично зумовлених відмінностей між його східною та західною частинами. Так, у Вінницькій області частка українців становила 94,9%, росіян – 3,7%, а поляків, білорусів та євреїв – по 0,2% [1], тоді як у Хмельницькій області при 93,9% українців і 3,6% росіян помітно вищою залишалася питома вага поляків – 1,6% (білорусів – 0,2%, євреїв – 0,1%), а в окремих локусах Західного Поділля, як-от у м. Городок, польська громада охоплювала 18,5% мешканців [1]. Отже, попри статистичну моноетнічність, сформовану демографічними катастрофами ХХ ст., Поділля зберегло багатошарову історико-культурну спадщину різних спільнот. Важливою складовою міжетнічного діалогу в обох областях стало вшанування пам'яті жертв Голокосту та документування місць масових розстрілів [13].

Упродовж 2010–2020-х рр. оновлення загальнонаціонального законодавства безпосередньо відобразилося на етносоціальній динаміці Поділля. Початок російської агресії у 2014 р., ухвалення постанов Верховної Ради щодо гарантій прав і визнання геноциду кримськотатарського народу [10; 11] та подальше прийняття Закону «Про корінні народи України» (2021 р.) [5] супроводжувалися появою на Поділлі кримськотатарської громади з числа внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, осередком компактного проживання близько 150 кримських татар стало с. Нова Гребля Хмільницького району Вінницької області, а інституційне представництво спільноти в регіоні забезпечили новостворені громадські організації «Кримці» та «Ветан» («Батьківщина»). Водночас закріплення статусу української мови як єдиної державної у 2019 р. [4] та ухвалення нового Закону «Про національні меншини (спільноти) України» 2022 р. [6] із змінами 2023 р., узгодженими з рекомендаціями Венеційської комісії в межах євроінтеграційного курсу [7], створили сучасні правові механізми захисту мовно-культурних прав традиційних європейських спільнот Поділля (насамперед польської та чеської) за одночасного обмеження впливу російської мови в публічному просторі.

Євромайдан та особливо повномасштабне російське вторгнення 2022 р. спричинили глибокі трансформації регіональної ідентичності й практик міжетнічної взаємодії на Поділлі. Ставши одним із ключових тилових і гуманітарних хабів країни, Вінниччина та Хмельниччина прийняли сотні тисяч внутрішньо переміщених осіб різного етнічного походження зі східних і південних областей, що актуалізувало завдання їхньої соціальної інтеграції в місцеві громади. В умовах воєнного стану національно-культурні товариства Поділля – польські, єврейські (зокрема фонд «Хесед Бешт»), кримськотатарські – активно долучилися до волонтерської підтримки Збройних Сил України та допомоги переселенцям. У регіональному вимірі це

пришвидшило дерусифікацію суспільного життя, перехід російськомовних представників етнічних меншин на українську мову у Вінниці, Хмельницькому та Кам'янці-Подільському й остаточне утвердження політичної моделі української нації, у межах якої полікультурна спадщина Поділля гармонійно поєднується із загально громадянською солідарністю.

Отже, історія міжетнічних відносин на Поділлі не зводиться ні до безперервного конфлікту, ні до ідилічного співжиття. Вона містила тривалі форми економічної та культурної взаємодії, але й епізоди масового насильства, зумовлені воєнною нестабільністю, імперською чи тоталітарною політикою. Подільська губернія кінця XIX ст. була багатоетнічною, тоді як сучасна Вінниччина значно однорідніша і ця зміна значною мірою є наслідком Голокосту, воєнних катастроф і політики XX ст.

Досвід Української революції, радянської доби й Другої світової війни показує, що характер міжетнічних відносин значною мірою залежить від політики держави та стабільності влади. У сучасній Україні законодавча база (Конституція, закони про корінні народи й національні меншини) та зростання громадянського розуміння нації створюють підстави для захисту прав усіх спільнот. Перспективним напрямом краєзнавчих досліджень залишається документальне вивчення міжетнічних взаємин на Вінниччині за архівними матеріалами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Всеукраїнський перепис населення 2001 року. Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/
2. Гай-Нижник П. Подільська губернія. Енциклопедія сучасної України. Режим доступу: https://esu.com.ua/pdf/file/890219.pdf
3. Декларація прав національностей України від 01.11.1991 № 1771-XII. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12
4. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19
5. Закон України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 № 1616-IX. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20
6. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 № 2827-IX. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20
7. Зеленський схвалив рекомендовані ЄС зміни до закону про національні меншини. Суспільне Новини. 2023. Режим доступу: https://suspilne.media/609565-zelenskij-shvaliv-rekomendovani-es-zmini-do-zakonu-pro-nacionalni-mensini/
8.Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр 2001.ukrcensus.gov.ua Всеукраїнський перепис населення 2001:Всеукраїнський перепис населення 2001, All-Ukrainian Census, Всеукраинская перепись населения
9. Маґочій П. Р. Історія України. Київ: Критика, 2007. 638 с.
10. Про визнання геноциду кримськотатарського народу: Постанова Верховної Ради України від 12.11.2015 № 792-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 49–50. Ст. 469.
11. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: Постанова Верховної Ради України від 20.03.2014 № 1140-VII.
12. Проскурівський погром 1919 року в документах: міфи та реальність. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2019. (Серія «Проблемні сторінки історії Хмельниччини»; вип. 1).

13. У Вінниці вшанували пам'ять жертв Голокосту. Суспільне Вінниця. Режим доступу: https://suspilne.media/571883-u-vinnici-vsanuvali-pamat-zertv-golokostu/
14. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ: Наукова думка, 1996–1997.
15. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., перероб. та розшир. Київ: Критика, 2005. 584 с.

Сеймур Абушов

ТЮРКОМОВНІ ВІРМЕНСЬКІ КОЛОНІЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Анотація. *У статті розглянуто феномен вірмено-кипчацьких громад на українських землях XVI–XVII ст. як складний історико-культурний та мовний комплекс. Висвітлено концепцію Я. Дашкевича щодо кримського походження тюркомовності вірмен та зіставлено її з наявним корпусом джерел, збережених переважно на материковій Україні. На основі джерельних свідчень обґрунтовано доцільність дослідження кавказького напряму, що передбачає вивчення контактів християнізованих кипчаків із вірменським та грузинським середовищем у XII–XIII ст.*

Ключові слова: *вірмено-кипчаки, вірменські колонії, кипчацька мова, вірменське письмо, Львів, Кам'янець-Подільський, етногенез, Крим, Кавказ, Ян Альнпек, Ярослав Дашкевич.*

Seymur Abushov

TURKIC-SPEAKING ARMENIAN COLONIES IN THE TERRITORY OF UKRAINE

Abstract. *The article examines the phenomenon of Armenian-Kipchak communities in the Ukrainian lands during the 16th–17th centuries as a complex historical, cultural, and linguistic entity. It highlights Ya. Dashkevych's concept regarding the Crimean origin of the Armenians' Turkicization and contrasts it with the extant body of sources preserved primarily in mainland Ukraine. Based on source evidence, the paper substantiates the relevance of exploring the Caucasian vector, which involves studying the contacts of Christianized Kipchaks with the Armenian and Georgian milieus in the 12th–13th centuries.*

Keywords: *Armenian-Kipchaks, Armenian colonies, Kipchak language, Armenian script, Lviv, Kamianets-Podilskyi, ethnogenesis, Crimea, Caucasus, Jan Alnpeck, Yaroslav Dashkevych.*

Вірмено-кипчаки становлять один із найцікавіших і водночас дискусійних феноменів етнокультурної історії України пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби. Йдеться про населення вірменських колоній, яке, зберігаючи належність до вірменської християнської традиції та використовуючи вірменську графіку, у повсякденному житті й писемності послуговувалося тюркською мовою кипчацької групи. Саме поєднання християнської конфесійної належності, вірменської писемної традиції та кипчацької мови робить цю спільноту складною для однозначної етнічної інтерпретації. Тому саме поняття «вірмено-кипчаки» доцільно розглядати передусім як історико-культурне та мовне означення, не надаючи йому наперед однозначного етногенетичного змісту.